

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.62>
УДК: 341.225.5

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАБРУДНЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ПРИ ПЕРЕВЕЗЕННІ НЕБЕЗПЕЧНИХ ВАНТАЖІВ МОРЕМ

Матієнко К. Г.,
*магістр Навчально-наукового
морського гуманітарного інституту
Одеського національного морського університету*

Допілка В. О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри морського права
Одеського національного морського університету*

Матієнко К. Г., Допілка В. О. Правове регулювання відповідальності за забруднення навколишнього середовища при перевезенні небезпечних вантажів морем.

У статті розглядаються міжнародно-правові норми і законодавство України в сфері відповідальності за забруднення морського середовища при перевезенні суднами небезпечних вантажів, основні тенденції у розвитку морського судноплавства і охорони навколишнього середовища.

Визначене поняття та сутність екологічної безпеки Світового океану.

Автор розглядає основні положення Кодексу торговельного мореплавства України, Закону України «Про перевезення небезпечних вантажів», а також міжнародні норми, що містяться в Міжнародній конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою (1969р.), у Міжнародній конвенції про створення Міжнародного фонду для компенсації збитків від забруднення нафтою (1971р.), Конвенції про обмеження відповідальності щодо морських вимог (1976р.), Міжнародній конвенції про відповідальність і компенсацію за шкоду у зв'язку з перевезенням морем небезпечних і шкідливих речовин (1996р.), Міжнародній конвенції щодо запобігання забрудненню із суден (1973р.).

Вищевказані нормативні акти містять рекомендації та регулюють відповідальність власника судна за шкоду від забруднення нафтою з суден, звільнення власника судна від відповідальності за шкоду від забруднення нафтою та іншими шкідливими речовинами з суден, умислу або грубої необережності потерпілої особи у випадках забруднення нафтою, солідарної відповідальності власників двох або більше суден за шкоду від забруднення, питання обмеження відповідальності власника судна за шкоду від забруднення, втрату права на обмеження відповідальності за шкоду від забруднення небезпечними речовинами з суден, а також питання страхування і іншого фінансового забезпечення відповідальності за шкоду від забруднення моря з суден.

Аналіз нормативних актів міжнародного та внутрішньодержавного законодавства дозволив дослідити понятійні положення проблеми, а також прийти до висновку про необхідність імплементації міжнародно-правових норм у національне законодавство України щодо питань шляхів вирішення проблеми щодо забруднення моря з суден.

Ключові слова: екологічна безпека, Світовий океан, морське природне середовище, небезпечні вантажі, незаконне перевезення, відповідальність за забруднення моря.

Matienko K. G., Dopilka V. O. Legal regulation of liability for environmental pollution in the carriage of dangerous goods by sea.

The article considers the international legal norms and legislation of Ukraine in the field of responsibility for pollution of the marine environment during the transportation of dangerous goods, the main trends in the development of maritime navigation and environmental protection.

The concept and essence of ecological safety of the World Ocean is defined.

The author considers the main provisions of the Merchant Shipping Code of Ukraine, the Law of Ukraine “On Transportation of Dangerous Goods”, as well as international norms contained in the International Convention on Civil Liability for Oil Pollution (1969), the International Convention on the Establishment of an International Fund for Compensation for Oil Pollution Damage (1971), the Convention on Limitation of Liability for Maritime Claims (1976), the International Convention on Liability and Compensation for Damage in Connection with the Carriage of Dangerous and Harmful Substances by Sea (1996), the International Convention on the Prevention of Pollution from Ships (1973).

The above regulations contain recommendations and regulate the liability of the shipowner for damage from oil pollution from ships, release of the shipowner from liability for damage from pollution by oil and other harmful substances from ships, intent or gross negligence of the victim in cases of oil pollution. or more vessels for damage from pollution, the issue of limiting the liability of the shipowner for damage from pollution, loss of the right to limit liability for damage from pollution by hazardous substances from ships, as well as insurance and other financial support for liability for damage from pollution from ships.

The analysis of normative acts of international and domestic legislation allowed to study the conceptual provisions of the problem, as well as to conclude that it is necessary to implement international law in the national legislation of Ukraine on ways to solve the problem of marine pollution from ships.

Key words: ecological safety, world ocean, marine natural environment, dangerous goods, illegal transportation, responsibility for sea pollution.

Постановка проблеми. Проблема екологічної безпеки – це складова частина системи міжнародної безпеки і розглядається як найважливіша складова системи національної безпеки України. Основними загрозами екологічній безпеці України визнається значне порушення та техногенна перевантаженість території України, ефективне використання природних ресурсів, широкомасштабне застосування екологічно шкідливих і недосконалих технологій, неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів.

До основних заходів попередження забруднення водного басейну транспортними суднами належить заборона скидання забруднюючих відходів із суден у море; прийняття міжнародних угод про припинення скидання із суден усіх видів відходів і змиву нафто-вантажів, забрудненої ними води у відкритих морях і океанах в межах встановлених зон; обладнання суден додатковими засобами і установками для утилізації або знешкодження деяких видів відходів, а також для тимчасового накопичення частини відходів з наступною здачею їх на берег для знешкодження або переробки; розробка нових конструкцій суден, що більшою мірою гарантували б збереження нафто вантажів і нафто палива навіть в аварійних ситуаціях та очищення забрудненого моря.

Стан опрацювання. При написанні статті були використані праці вітчизняних і зарубіжних вчених, публікації у фахових виданнях, міжнародні конвенції та внутрішньодержавне законодавство.

Були проаналізовані роботи вчених і практиків морського транспорту, які присвячені дослідженню в області відповідальності за спричинення шкоди при перевезенні небезпечних вантажів морем: Шемякіна А.М., Федорова А.Ф., Кузнецова С.А., Пашковської Л.І., Балобанова О.О., Онищенко С., Михайличенко К., Позолотіна Л.А., Торського В.Г., Прусса В.М., Іщенко А.Л. та інших.

Метою статті є аналіз та удосконалення нормативних та методологічних положень з проблем відповідальності за спричинення шкоди при перевезенні суднами небезпечних вантажів морем.

Виклад основного матеріалу. Активний розвиток морської торгівлі сприяв бурхливому розвитку судноплавства. Перевезення вантажів у різних напрямках стали однією з причин росту і могутності морських держав. Поступово з’явилися морські судна складних конструкцій, призначені для використання їх у морі для різних цілей. Діяльність держав у Світовому океані пов’язувалася вже не тільки з морською торгівлею, але і з морськими промислами, науковими дослідженнями, морським буксируванням, веденням воєнних дій, боротьбою з піратством, контрабандою та ін. Все це зобов’язувало держави піклуватися про вироблення таких правил поведінки у Світовому океані, які б сприяли прогресу людства.

Морські перевезення є найбільш розповсюдженими у сфері транспортування вантажів.

В усіх сферах суспільних відносин, пов’язаних з використанням морських просторів, існує значний масив принципів і норм. Ці правила поведінки держав та міжнародних організацій знаходять свій вияв у міжнародних нормативних актах, прийнятих для забезпечення безпеки судноплавства під егідою і в рамках ООН та її спеціалізованих установ, Міжнародної морської організації (ІМО), Міжнародної організації праці (ІЛО), Всесвітньої організації охорони здоров’я (ВНО) та ін. Значна роль у вирішенні правових проблем визначення морського простору належить й міжнародним неурядовим організаціям, які також беруть активну участь у розробці проектів нормативних актів, перш за все, це Міжнародний морський комітет (СМІ), Консульта-

тивний комітет із запобігання забруднення моря нафтою (ACOPS), Об'єднання асоціацій судновласників Європейського Союзу (ECSA), Міжнародна асоціація судновласників Чорноморського регіону (BINSА).

Велика кількість аварій під час перевезення небезпечних вантажів різними видами транспорту, зокрема, морським, нерідко з тяжкими наслідками, змусили міжнародне співтовариство і національні органи влади в окремих державах розробити нормативно-правові акти, що регламентують перевезення таких вантажів.

Перевезення небезпечних вантажів з мінімальним ризиком є можливим лише за умови дотримання встановлених вимог. Перевезення деяких небезпечних вантажів заборонене.

У поняття *безпека мореплавства* вкладається більш широкий зміст, ніж безаварійна експлуатація морських суден. Воно охоплює систему заходів, спрямованих на збереження людського життя на морі, захист морських суден від небезпеки на морі, а також захист морського середовища від забруднення з суден.

Вимоги щодо забезпечення безпеки при перевезенні небезпечних вантажів застосовуються з метою зведення до мінімуму неналежного застосування небезпечних вантажів, в результаті чого може виникнути загроза здоров'ю і життю людей, майну або довкіллю.

Отже, необхідність розробки нормативно-правових актів, що регламентують перевезення небезпечних вантажів, обумовлена наступними завданнями, а саме: захист і охорона людей; захист навколишнього природного середовища. При цьому, нормативно-правові акти, що регламентують перевезення небезпечних вантажів, мають розроблятися із застосуванням таких принципів: 1) економічна прийнятність; 2) нейтральність в конкурентному відношенні для всіх суб'єктів перевезення небезпечних вантажів; 3) необхідність міжнародного схвалення норм і гармонізація з міжнародними угодами; 4) придатність стосовно різних видів транспорту.

Міжнародно-правові норми з питань перевезення небезпечних вантажів містяться у конвенціях, угодах, правилах, рекомендаціях.

Розробка рекомендацій з перевезення небезпечних вантажів для всіх видів транспорту здійснюється Комітетом експертів з перевезення небезпечних вантажів Економічної і Соціальної Ради Організації Об'єднаних Націй. Комітет експертів розробляє Рекомендації з перевезення небезпечних вантажів в формі «Типових правил перевезення небезпечних вантажів» [1]. На їх основі міжнародні організації та національні органи влади різних держав розробляють нормативні документи, які регламентують перевезення небезпечних вантажів різними видами транспорту.

Система міжнародного регулювання перевезень небезпечних вантажів є досить складною і включає велику кількість конвенцій та угод, основними з яких є: Правила безпечного перевезення радіоактивних матеріалів (Правила МАГАТЕ) [2]; Міжнародний кодекс морського перевезення небезпечних вантажів (МКМ ПНВ, або IMDG CODE) [3]; Міжнародна Конвенція про охорону людського життя на морі (СОЛАС-74) [4]; Міжнародна конвенція по запобіганню забруднення з суден (МАРПОЛ) [5] і ряд інших.

Всі ці документи є обов'язковими для виконання при здійсненні міжнародних перевезень небезпечних вантажів на територіях держав, які ратифікували відповідні конвенції та угоди.

Транспортні засоби, якими перевозяться небезпечні вантажі, повинні відповідати вимогам державних стандартів безпеки, охорони праці та екології, а також у встановлених законодавством випадках мати відповідне свідоцтво про допуск до перевезення небезпечних вантажів.

Перевезення морем небезпечних вантажів допускається за наявності відповідно оформлених перевізних документів, перелік і порядок подання яких визначається нормативно-правовими актами, які регулюють діяльність морського транспорту [6, с.90].

Законодавство України з питань перевезення небезпечних вантажів представлено основними нормативно-правовими актами, які регламентують морське перевезення небезпечних вантажів на території України, а саме: Закон України «Про перевезення небезпечних вантажів» [7]; порядок і правила проведення обов'язкового страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів (затверджені постановою КМ України від 01.06.2002 № 733) [8]; порядок проведення спеціального навчання працівників суб'єктів перевезення небезпечних вантажів (затвердженого постановою КМ України від 31.10.2007 № 1285) [9]; Правила ядерної та радіаційної безпеки при перевезенні радіоактивних матеріалів (затверджені Наказом Державного комітету ядерного регулювання України від 23.05.2001 № 18) [10].

Транспортні засоби, якими перевозяться небезпечні вантажі, повинні відповідати вимогам державних стандартів безпеки, охорони праці та екології, а також у встановлених законодавством випадках мати відповідне свідоцтво про допуск до перевезення небезпечних вантажів.

Перевезення морем небезпечних вантажів допускається за наявності відповідно оформлених перевізних документів, перелік і порядок подання яких визначається нормативно-правовими актами, які регулюють діяльність морського транспорту. [6, с.91]

Міжнародні перевезення небезпечних вантажів здійснюються відповідно до законів та міжнародних договорів України, згода на обов'язковість виконання яких надана Верховною Радою України.

Якщо міжнародним договором України встановлюються інші правила перевезення небезпечних вантажів, ніж передбачені законодавством України, застосовуються правила міжнародного договору.

У відповідності до міжнародних конвенцій, національне законодавство визначає статус та правовий режим внутрішніх морських чи територіальних вод України, включаючи права України на відповідній території, а також порядок їх здійснення.

Правилами охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України № 269, встановлено наступне: для об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку (нафто- та продуктопроводи, нафто- та продукте сховища, накопичувачі побутових стічних вод, каналізаційні колектори, очисні споруди, судна та інші плавучі засоби, нафтові свердловини, бурові платформи тощо), крім проведення державної екологічної експертизи, мають бути розроблені і впроваджені протиаварійні заходи, а саме: плани ліквідації наслідків можливих аварій; порядок дій при виникненні аварій; перелік необхідних технічних засобів для збирання та видалення забруднюючих речовин; режим спеціального водокористування у разі забруднення водного об'єкта. [11]

Вказані Правила передбачають, що морські порти, судноремонтні заводи повинні забезпечити локалізацію та ліквідацію наслідків аварійних скидів забруднюючих речовин або вод, що їх містять, в межах своїх акваторій, а також, очищення своїх акваторій від забруднюючих речовин та сторонніх предметів і матеріалів. Відповідно до ст. 24 Правил, морські порти та судноремонтні заводи, повинні бути укомплектовані суднами-збирачами, спеціальними засобами для локалізації та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. [11]

Іншим законодавчим актом є Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України» [12], який був прийнятий на виконання Конвенції ООН по морському праву 1982 року. [13] Закон, у ст.17, визначає, що у випадку достатніх підстав, що судно, яке здійснює плавання у виключній (морській) економічній зоні України, порушило вимоги законодавства України або міжнародного права щодо запобігання забрудненню морського середовища, спеціально уповноважені органи України мають право вимагати від цього судна інформацію, необхідну для того, щоб встановити, чи було вчинено порушення, і провести огляд цього судна; при відмові цього - дати пояснення [12].

Особливе місце у системі еколого-правової відповідальності займають кримінальні правопорушення проти довкілля, що визначаються в юридичній літературі як передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння, які посягають на навколишнє природне середовище чи його окремі сфери. Вони передбачені нормами розділу VIII Особливої частини Кримінального кодексу України [14].

Підводячи підсумки із досліджуваного питання, слід констатувати відсутність у системі законодавства України спеціального нормативно-правового акту, який би встановлював принципи та правові засоби (інструменти) запобігання забрудненню морських вод у випадку аварій. За аналогією з європейським законодавством, необхідним є збільшення ступеню взаємодії між аварійно-рятувальними службами України, посилення відповідальності за підтримку необхідної готовності сил та засобів, їх використання, забезпечення зв'язку між береговими організаціями та морськими суднами. З цією метою є доцільним прийняття спеціального нормативно-правового акту, метою якого є, перш за все, захист екології моря, здоров'я людини та узбережжя від ризиків випадкового або умисного забруднення моря; закріплення принципів та правових засобів ефективної взаємодії між аварійно-рятувальними службами України; посилення відповідальності за неналежну підтримку необхідної готовності сил та засобів. В такому акті також доцільно передбачити заснування нової системи інформування в межах співпраці відповідних служб, що базується на новітніх технічних досягненнях.

Висновки. У сучасних умовах освоєння Світового океану, розробки та прийняття міжнародних правових норм, що регулюють цю діяльність, а також їх імплементацію у національне законодавство держав, свідчать про необхідність їх подальшого удосконалення.

Ця діяльність вимагає співробітництва держав.

Україна є учасницею міжнародних правових документів, що певною мірою визначають питання запобігання забрудненню моря небезпечними вантажами з суден.

Список використаних джерел:

1. Перевозка опасных грузов. Рекомендации экспертов ООН по перевозке опасных грузов ST/SG/AC.10/1/Rev.19. Подготовлено Комитетом экспертов по перевозке опасных грузов ЕЭК ООН URL: https://unece.org/DAM/trans/danger/publi/unrec/rev19/Rev19r_Vol_1.pdf

2. Правила безопасной перевозки радиоактивных материалов. *Нормы МАГАТЭ по безопасности. Издание 2009 года для защиты людей и охраны окружающей среды*. URL: https://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1384r_web.pdf
3. Международный кодекс морской перевозки опасных грузов (IMDG). URL: <https://www.imo.org/en/OurWork/Safety/Pages/DangerousGoods-default.aspx>
4. Міжнародна Конвенція про охорону людського життя на морі (СОЛАС-74). 1974. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_251#Text
5. Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден, 1973 р. MARPOL 73/78. *Вступила в силу 2 жовтня 1983 р. Україна є учасником Конвенції* (Про приєднання України до Міжнародної конвенції по запобіганню забрудненню з суден 1973 року, поправок 1984, 1985, 1987, 1990 і 1992 років та Протоколу 1978 року до неї. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 вересня 1998 р. № 771).
6. Шемякин А.Н. *Морское право: Учебное пособие*. Х.: Одиссей, 2004. 384 с.
7. Про перевезення небезпечних вантажів. Закон України від 6 квітня 2000 р. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 28, ст. 222) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-14#Text>
8. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів. *Постанова КМ України № 733 від 01.06.2002*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2002-%D0%BF#Text>
9. Про затвердження Порядку проведення спеціального навчання працівників суб'єктів перевезення небезпечних вантажів. *Постанова КМ України від 31.10.2007* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1285-2007-%D0%BF#Text>
10. Наказ «Про затвердження Правил ядерної та радіаційної безпеки при перевезенні радіоактивних матеріалів та Положення щодо аварійних заходів при перевезенні радіоактивних матеріалів» від 23.05.2001 N 18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1055-06#Text>
11. Правила охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення. встановлених постановою. *Кабінета Міністрів України* від 29 лютого 1996 р. № 269. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-96-%D0%BF#Text>
12. Про виключну (морську) економічну зону України. Закон України від 16 травня 1995 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-%D0%B2%D1%80#Text>
13. Конвенція ООН з морського права від 1982 року. Режим доступу до сайту: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text
14. Кримінальний кодекс України. *Чинне законодавство України зі змінами та доповненнями станом на 22 квітня 2021 р.: (відповідає офіційному текстові)*. К.: «Центр учбової літератури», 2021. 197 с.